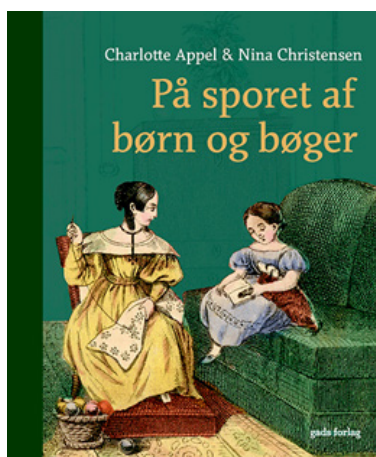

Review/Recension

CHARLOTTE APPEL &
NINA CHRISTENSEN
**PÅ SPORET AF BØRN
OG BØGER**

**Læsekultur og medier
1750–1850**

Köpenhamn: Gads forlag, 2023
(352 s.)

Charlotte Appel och Nina Christensen har med *På sporet af børn og bøger. Læsekultur og medier 1750–1850* (2023) skapat en omfattande och genomarbetad studie av danska barns möten med litteratur, läromedel och bilder under en omvälvande historisk period. Resultatet är en bok med tyngd som kombinerar bokhistoria, utbildningshistoria, medieforskning och litteraturhistoria. Den utstrålar också kvalitet: de generösa marginalerna, de många helsidesillustrationerna och det stadiga halvklotbandet ger en känsla av coffee table-bok.

Utgångspunkten för *På sporet af børn og bøger* är enkel men självklar och styrs av en kort uppmaning som presenteras i inledningen: "følg barnet – følg bogen!" (9). Studien är indelad i elva välbalanserade kapitel, som vart och ett fokuserar på ett särskilt ämne, exempelvis enskilda läsargrupper, boktyper, eller mediepraktiker.

Appel och Christensen tar fasta på något som till exempel litteratursociologen Lars Furland återkommande har påpekat och som tål att upprepas – att böcker för barn och vad barn faktiskt *läser* eller *läste* inte nödvändigtvis är samma sak. Häri ligger också en av bokens stora förtjänster. Författarna visar att barns förhållande till böcker inte lät sig begränsas till särskilda genrer eller medietyper och att deras läsande, lärande och underhållning genomsyrades av en påfallande kreativitet och lekfullhet.

Studiens empiriska underlag är gediget. Materialet omfattar förord i barn- och läroböcker, självbiografier, brev, marginalanteckningar i bevarade exemplar och andra egodokument. Därutöver har författarna skapat en omfattande bibliografisk sammanställning över

barnböcker från perioden. Genom att utöka sökkriterierna har de identifierat mängder av böcker för barn som tidigare förbisetts. Deras barnboksdatabas omfattar över tre tusen böcker från åren 1750–1850 och de har konsulterat fysiska exemplar av en stor del av dessa utifrån samlingarna vid Det Kongelige Bibliotek.

Författarna intresserar sig inte bara för vad barn läste, utan också för hur och under vilka villkor de fick tillgång till litteratur. *På sporet af børn og bøger* visar på ett intrikat samspel mellan utbildning, klass, kön och medieteknologi och rör sig med lätthet mellan upplysningens, romantikens och nationalismens idévärldar. Resultatet blir en mångdimensionell skildring av barnens läskultur under en tid präglad av såväl upplysning och romantik som revolution och teknologisk utveckling. Tidsmässigt rör sig boken därmed i en brytnings-tid. Upplysningens rationalism och filantropi möter romantikens syn på barnet som känslomässig och kreativ varelse. Appel och Christensen låter dessa idéströmningar speglas i de konkreta texterna: i ABC-böckernas pedagogiska ideal och i religiösa berättelser men också i ny litteratur som tog fasta på barnets fantasi, skriven av H. C. Andersen, B. S. Ingemann och Adam Oehlenschläger.

Läsandets historia är ett svårfångat ämne. Även den mest noggranna arkivforskning visar bara toppen av isberget, och de läsare som lämnat flest spår efter sig tillhör oftast samhällseliten. De sociala och ekonomiska skillnaderna satte ramarna för barns möten med det skrivna ordet. Appel och Christensen förhåller sig medvetet till denna obalans. "Om hvert eneste af de godt hundrede børn i Landerslev Skole kunne der skrives en historie om læsning", påpekar de träffande (54). Men det är svårt att komma nära de mindre bemedlade barnen; även här är det de välbärgade stadsbarnen som ägnas mest utrymme. Ett av de läsande barn man lär känna bäst är Ida Thiele, som i sin korrespondens med fadern berättar om läsning och fritid. Breven har bevarats tack vare faderns sinne för dokumentation (han var arkivarie) och de ingår numera i samlingarna vid Det Kongelige Bibliotek. Det är talande att Ida avbildats av några av tidens mest kända konstnärer, bland annat Bertel Thorvaldsen, och att hon tillägnades en dikt av H. C. Andersen – hennes erfarenheter var knappast representativa för danska barn i stort. Samtidigt påminner boken om de stora skillnaderna i barns läs- och livsvillkor: sonen till en boktryckare fick ägna dagarna åt att kolorera bilder i böcker som sedan köptes av mer bemedlade barn.

Böcker var under tidsperioden omhuldade objekt, inte minst hos fattiga familjer. Skolboken var en stor investering och utgjorde, som Appel och Christensen påpekar, inte bara den första utan också den

viktigaste och ibland kanske enda källan till ny kunskap, och ett fönster mot världen. Hur undervisningen bedrevs och vilka läroböcker som användes var frågor som kunde engagera hela familjen. Barnen fick ibland fungera som förmedlare av ny kunskap och agera ambassadörer för den nya tidsandan.

Ett återkommande tema är klyftan mellan läskunnighet och boktillgång. Många lärde sig läsa långt innan de hade något att läsa. Skolplikt, katekesläsning och undervisning i hem och skola skapade en bred läsfärdighet, men först med 1800-talets industrialiserade bokmarknad och ett växande biblioteksväsende fick barn tillgång till ett mer varierat utbud. *På sporet af børn og bøger* tecknar därmed bilden av ett samhälle i stark social och ekonomisk förändring. Trots källornas begränsning lyckas Appel och Christensen övertygande visa att läslusten inte styrdes av klassgränser. Även i fattiga hem fanns barn som lånade, bytte och högläste, ständigt hungriga på mer. Klyftan mellan läsförmåga och tillgång till material överbryggades av uppfinningsrika barn, och här presenterar författarna några av bokens verkliga guldkorn: Den 14-åriga Severin Veiersø, som fascinerades av matematik men tvingades gräva torv på den jylländska heden, gömde papper och penna under en torvbit och ägnade lediga stunder åt att lösa matematiska problem. En annan pojke fick tillgång till böcker och berättelser via kollegorna på pappans arbetsplats – en sockerfabrik. Ytterligare ett exempel är fiskarsonen Hans Mortensen, som växte upp under fattiga förhållanden men fick möjlighet att läsa vidare och så småningom själv bli lärare. Föräldrarna kunde dock inte avvara båda sina söner, och lillebrodern fick börja arbeta i unga år.

Det visuella är centralt i boken, och det rika bildmaterialet förtjänar ett särskilt omnämmande: illustrationerna fungerar inte bara som utsmyckning utan som bärande källor. Bilder av böcker, anteckningar, understrykningar, läsmiljöer och läsare av alla slag belyser och berikar undersökningen. Färgsprakande barnporträtt återfinns i hela boken, och de avbildade verken härrör från flera av Danmarks främsta konstinstitutioner och utgör utmärkta exempel på den danska guldåldern. Appel och Christensen visar också på det dynamiska samspelet mellan text och bild utifrån barnens perspektiv. Genom analyser av träsnitt, litografier, kopparstick och handkolorerade bilder framträder en rik och komplex mediekultur som tidens barn var väl förtrogna med.

Frågor om materialitet och bevarande ägnas generöst med utrymme. Barnboken som objekt förändrades över tid: mindre format, enklare tryck och billigare papper gjorde böckerna mer till-

gängliga men också mindre hållbara – de flesta har inte överlevt till vår tid. Barnböcker har i alla tider drabbats av slitage och har inte alltid hanterats och bevarats med samma omsorg som annan litteratur. Man påminns om bokhistorikern Roger Stoddards ord: "bigger books linger longer, little books last least." Barnens böcker var ofta små och ömtåliga, och de mest älskade är inte sällan de som har slitits hårdast. Flera av de verk som presenteras i studien är i dag också stora sällsyntheter, ibland bevarade endast i enstaka exemplar.

Författarnas detaljrika genomgång av produktion, prissättning och distribution ger en levande bild av tidens bokmarknad. En oinbunden ABC-bok var billig, medan en illustrerad roman kunde kosta motsvarande flera dagars lön för en arbetare – en skillnad som tydligt speglade klass och målgrupp. I böckernas värld framstod det "normala barnet" som en pojke ur borgerskapet, vilket återkommande indikeras i både förord och innehåll i de undersökta böckerna. Avsnitten om flickors och kvinnors läsning ger i sammanhanget viktiga perspektiv på läsningens roll i upprätthållandet av samhällsnormer. Här framträder skillnader i utbildning och tillgång till skriftkultur: flickor lärde sig ofta att läsa men inte att skriva, och kvinnors läsning betraktades med viss oro. Appel och Christensen lyfter även fram kvinnliga författarskap och deras betydelse för barnlitteraturen.

I studien som helhet står det danska "kärnlandet" i centrum, vilket innebär att övriga delar av det danska kungadömet endast berörs flyktigt. Det är beklagligt, inte minst vad gäller Norge. De danska och norska bokmarknaderna var djupt integrerade under sekler och hade nära band även efter 1814. Avgränsningen gör framställningen sammanhållen men väcker också nyfikenhet på hur den förhåller sig till utvecklingen i andra delar av riket och i grannländerna. I inledningen framhålls bokens transnationella dimension, som visserligen är närvarande – särskilt genom de tyska och franska influenserna, översättningarna och importen av tryckteknik – men kunde ibland ha utvecklats ytterligare. Framför allt den europeiska bakgrunden till sekularisering och läsrevolution hade förtjänat mer utrymme.

Det teoretiska ramverket presenteras först i slutet, nästan som ett appendix, vilket gör att det känns något frikopplat från själva studien. Samtidigt är detta kanske en del av bokens styrka: den sätter källorna i första rummet och låter teorin spela en mer återhållsam roll. Ett centralt och fruktbart begrepp som dock återkommer är "medierepertoar" – ett sätt att förstå hur barn använde olika medier parallellt: muntliga berättelser, skolans texter och fritidsläsning.

Genom detta perspektiv blir barnet en aktiv deltagare i en mediekultur, snarare än en passiv mottagare av vuxenvärldens texter.

På sporet af børn og bøger är sammanfattningsvis ett praktverk som förenar gedigen empiri med ett tydligt barnperspektiv. Den visar hur böcker, bilder och berättelser formade barns erfarenheter långt innan "barnlitteraturen" som kategori var etablerad. Här skildras inte bara böcker för barn, utan hela det kulturella kretslopp som gjorde dem möjliga: skolor, tryckerier, bokhandlare, familjer, filantroper, författare och översättare. Verket påminner oss om att barns läsning inte bara handlar om litteratur, utan om hela samhällets sätt att tänka, undervisa och drömma.

Appels och Christensens studie är ett utmärkt bidrag till nordisk barnlitteraturforskning, trots ovan nämnda perspektivval och avgränsningar. Boken förenar historisk bredd med närhet till enskilda läsoplevelser och bidrar dessutom med såväl ett omfattande källmaterial som en rad forskningsfrågor att bygga vidare på. Arbetet präglas av stor arbetsglädje, och det har likaså varit en glädje att läsa resultatet. Det här är ett verk som förtjänar att läsas inte bara av den som vill veta mer om barnböcker i äldre tid, utan också av bokhistoriker, medieforskare, utbildningshistoriker och alla som intresserar sig för hur barn och böcker format varandra genom historien.

Henning Hansen

*Fil.dr. i litteraturvetenskap och forskningsbibliotekarie
Riksantikvarieämbetet*